

DISKURZUSOK, NEXUSOK ÉS POLITIKAI RÉSZVÉTEL

A POLITIKAI HÁLÓZATOK ÉS A POLITIKAI DISKURZUS SZEREPE A RÉSZVÉTELLEN ÉS A TÖMBÖSÖDÉSBEN²

BEVEZETÉS

Az értekezés fókuszában a politikai részvétel áll. Ezt vizsgálva a fő kutatási kérdés arra irányul, hogy az emberek közötti, politikáról szóló beszélgetések hogyan hatottak a politikai részvételre egy olyan társadalmi környezetben, ahol nőtt a polarizáció és választói tömbösödés. A disszertációban a politikai hálózatok, valamint a politikai diskurzusok részvételre gyakorolt hatásmechanizmusai mikro-, mezo- és makro-szinten is megvizsgálásra kerülnek. Ez kiterjed az egyének közötti politikai párbeszédre, a kapcsolathálózat pártbeágyazottságára, makro-szinten pedig a pártverseny szorosságára.

KUTATÁSI IRÁNYOK, HIPOTÉZISEK

A disszertáció 10 kutatási kérdés (K) és 11 hipotézis (H) részletes vizsgálatát tartalmazza, négy nagyobb fejezeti egységben. A következőkben ezek rövid összefoglalása olvasható.

A 2000-es években Magyarországon egyre hangsúlyosabban jelent meg a politikai tömbösödés és a politikai polarizáció. A hagyományos bal-jobb és liberális-konzervatív törésvonalak mellett a mérsékelt-radikális elkülönülés a Jobbik megjelenésével új elemmel bővítette a törésvonalak rendszerét. Ezzel kapcsolatban két kutatási kérdés és egy további hipotézis került megvizsgálásra:

K1.1: Társadalmi törésvonalak rendszere a kapcsolathálózatok alapján, és a politikai törésvonalak helyzete ebben a kontextusban

K1.2: Civil szervezeti tagság és politikai kapcsolathálózati homofília összefüggése

H1.1: A kapcsolathálózatokban a pártpreferencia szerinti tagolódás játssza az egyik legmeghatározóbb szerepet.

Az elemzések második nagy csoportja a választási részvételi szándék, és a kapcsolathálózat politikai nexusainak összefüggéseire koncentrált. Ezzel kapcsolatban öt kutatási kérdést vizsgált a disszertáció:

K2.1: Választási részvételi szándék összefüggése a politikai kapcsolathálózat nagyságával, illetve szerkezetével

K2.2: Politikai kapcsolathálózatokban a homofília – heterofília tételének érvényesülése

K2.3: A politikai érdeklődés valamint a politikai diskurzusok és kapcsolatok szerkezete közötti összefüggés iránya

K2.4: Politikai törésvonalak az online térben

K2.5: A politikai kapcsolathálózat szerepe és hatása a Népszavazás és EP választás részvételi mintában

¹ MTA–ELTE Peripato Kutatócsoport

² Doktori disszertáció tézisei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Szociológia doktori program 2013. Konzulens: Tardos Róbert (CSc).

Az itt felvázolt kutatási kérdésekből kiindulva hét hipotézis kerül megvizsgálásra:

H2.1: A választási részvételi szándékot elsősorban a politikai kapcsolathálózatok nagysága határozza meg, és kevésbé a szerkezete.

H2.2: A homofil, megerősítő kapcsolati háló növeli a választási részvétel valószínűségét, míg a heterofil kapcsolatháló csökkenti azt.

H2.3: A homogén kapcsolatháló választási részvételt erősítő hatása kapcsán azt várjuk, hogy ez a vizsgálati időben előrehaladva (1998 és 2013 között) fokozatosan erősödik.

H2.4: A politikai kapcsolathálónak elsősorban a közeli kapcsolatokat mérő dimenziója hat a választási részvételre, a távolabbi nexusokban a heterofil szerkezetű kapcsolatháló kevésbé befolyásolja a választási részvételi szándékot.

H2.5: A politika iránt kevésbé érdeklődő személyeknél erősebben érvényesül a heterofil politikai kapcsolatháló választási részvételt csökkentő hatása.

H2.6: A közösségi hálókból kialakuló heterofil diskurzus miliő ugyanúgy elbizonytalanító hatású a választási részvétel szempontjából, mint a személyes politikai nexusok esetén.

H2.7: A politikai nexusok szerkezete és a diskurzusok heterogenitása nem befolyásolja a választási részvételi szándékot a népszavazási illetve Európai Parlamenti választási szavazási szituációkban.

A disszertációkban külön vizsgálati fókuszot jelentenek azok a részvételi formák, amelyek mélyebb választói bevonódást feltételeznek (támogató politikai részvétel, politikai véleménynyilvánítás, média-nyilvános megnyilatkozások). Ezzel kapcsolatban egy kutatási kérdés és két hipotézis került megfogalmazásra:

K3.1: A mélyebb választói bevonódást feltételező részvételi formák (támogató politikai részvétel, politikai véleménynyilvánítás, média-nyilvános megnyilatkozások) részletes vizsgálata.

H3.1: A mélyebb bevonódást sejtető politikai részvételi formákban a heterofil politikai nexusok és diskurzusok a részvétel valószínűségét nem csökkentik, hanem inkább növelik.

H3.2: A mélyebb bevonódást sejtető politikai részvételi dimenziókat még a választási részvételhez képest is jobban erősíti a kapcsolathálózatok nagysága.

Az elemzés vizsgálja a választási részvétel és a választási verseny szorossága közti összefüggést is makroszinten, választás-statisztikai adatsorok felhasználásával:

K4.1: A választási verseny szorossága, valamint ezzel összefüggésben a pártok szavazatainak megoszlása és a település szintű részvételi adatok összefüggésének elemzése

K4.2: Az EP választás esetében az elemzések megismétlése

H4.1: A kisebb lélekszámú falvakban működik elsősorban a választási verseny elbizonytalanító hatása.

A felvázolt hipotézisek a disszertáció fő irányait hivatottak megszabni, a disszertációban azonban ezen kívül több mellékszál is kibontásra került. A disszertáció több módszertani és statisztikai szál is tartalmaz, részben a főszövegben, részben a mellékletekben kifejtve.

EREDMÉNYEK

Participáció és politikai kapcsolathálózatok

A disszertáció által lefedett időszakban (1998–2013 között) a (választási) részvételi szándék alapvetően csökkenő tendenciát mutatott. Egy 2010-es kutatás tekinthető kivételnek, ahol viszonylag magas részvételi kedv rajzolódott ki (feltehetően a közeli választások hatásaként). A csökkenő részvételi mintázat több elemmel magyarázható. Kiemelt jelentősége van a folyamat kapcsán annak, hogy az adott időszakban mennyire jellemzőek a normatív, illetve expresszív részvételi motívumok, valamint hogy az instrumentális szavazási hajlandóságnak milyen terepe van. A normatív motívum kapcsán érdemes röviden jelezni azokat a dezintegrációs folyamatokat, amelyek mind társadalmi szinten, mind a politikai szférában jelentkeztek a vizsgált időszakban. A mélyebb bevonódást feltételező részvételi formákra jóval alacsonyabb volatilitás volt jellemző, bár részben az alacsonyabb bázisoknak is köszönhetően.

A különböző kapcsolathálózati indikátorok esetében (névgenerátor, pártgenerátor, méretgenerátor, egyszerűbb *survey* kérdések) egyértelműen kirajzolódott, hogy a közeli kapcsolatokban jobban érvényesül a politikai homofília. Ezek az eredmények igazolják azt a kutatási kérdést, hogy a homofília – heterofília tétele a politikai kapcsolathálózatok esetében is fennáll (K2.2 kutatási kérdés). A vizsgált módszerek esetében általánosan az is igaz volt, hogy a nagyobb kapcsolathálózat, illetve az intenzívebb politikai diskurzus inkább heterofil szerkezetű kapcsolathálózattal jár együtt. Ez egyes esetekben (generátoros módszerek) részben operacionális okokkal is magyarázható volt. A diskurzusok (és nem kapcsolatok) esetében kevésbé volt egyértelmű az összefüggés, sőt, egyes adatfelvételekben az összefüggés iránya is megfordult: 2003-ban és 2008-ban a gyakoribb diskurzus véleményütközéssel járt inkább együtt, 2010-ben viszont véleményegyezéssel.

Egy, a munkában felhasznált 2003-as DKMKA adatfelvétel lehetőséget biztosított arra, hogy a disszertációban használt három kapcsolathálózati módszert egymással össze lehessen vetni. Alapvetően a graduális dimenziók viszonylag erős összekapcsolódását lehetett kimutatni, de a nominális dimenziók esetében csak gyengébb (és változatos irányú) összefüggést lehetett csak detektálni. A viszonylag gyenge együttjárások tartalmi oldalról is jól voltak magyarázhatóak. A pártgenerátoros módszer kérdései nem tartalmazzak diskurzus elemeket, de az esetek háromnegyedében megvalósult valamilyen fokú politikai kommunikáció a felek között. A homofil kapcsolathálózati struktúrák nem feltétlen járnak együtt teljes véleményegyezéssel, de a heterofil nexusok szinte biztos, hogy véleményütközéshez vezetnek.

Külön vizsgálati rész foglalkozott a kapcsolathálózati változók és a politikai érdeklődés összefüggéseivel. A kétdimenziós összefüggések vizsgálata nem mutatott egyértelmű eredményeket, ezért összetett SEM modellek is alkalmazásra kerültek a fejezetben. Erre azért volt szükség, mert a politikai érdeklődés egyrésztől önállóan is hat a politikai diskurzushálózat heterofíliájára, másrésztől a diskurzus intenzitásán, harmadrészt pedig a párt-identifikáción keresztül (ráadásul utóbbi esetben fordított irányban). A SEM modellek segítségével szétbonthatók voltak az egyes hatásmechanizmusok. Az eredmények egyrésztől alátámasztották, hogy bizonyos években valóban attól függött a kapcsolat iránya, hogy az egyes hatásoknak mekkora volt az eredője. Másrésztől bizonyos esetekben az összefüggés iránya az egyes utak esetében az elméletileg várttal ellentétesen alakult, ami szintén befolyásolta a végeredményt. Felmerülhet ennek kapcsán a nagyon speciális klíma (2010 esetében), vagy az is, hogy további változók bevonása szükséges a temporálisan is stabil modellek megtalálásához. Ezek a

kutatási eredmények közvetlenül köthetők a K2.3 kutatási kérdésünkhöz.

Polarizációs folyamatok a politikai kapcsolathálóban

A disszertációban külön fejezet foglalkozik a politikai-ideológia törésvonalak 2003 és 2013 közötti pályájának elemzésével. 2003 és 2009 között jelentős ideológiai jobbrtolódást mutattak az adatok, ami 2013-ban is megmaradt azzal a kitételrel, hogy a politikai közép aránya megnövekedett a korábbi évekhez képest, amit a politikai érdektelenség növekedésével lehetett magyarázni. A liberális-konzervatív ideológiai dimenzióban is hasonló tendenciák rajzolódtak ki: 2003 és 2009 között konzervatív irányban tolódott el a magyar társadalom, azonban ez 2013-ra mérséklődött, és a magát középre soroló csoport aránya növekedett meg. A mérsékelt-radikális tengelyt csak 2009-ben és 2013-ban lehetett elemezni az adatfelvételek korlátai miatt. A magukat radikálisnak osztályozók aránya viszonylag állandó volt (11 százalék), de a mérsékelt aránya 2013-ra lecsökkent, és ennek pandantjaként a magukat középre sorolók aránya növekedett. Az ideológia tengelyek összekapcsolódása a közepes-erős dimenzióban mozgott, de a különböző típusú mérőszámok (korreláció, Cramer-féle V) részben ellentmondásosak voltak. Ebből következően mind a tengely összekapcsolódásának erősödésére, mind a gyengülésére mutattak jelek. A három ideológiai dimenzióból a bal-jobb törésvonal függött össze leginkább a politikai kapcsolathálózat horizontális struktúrájával, ezt követte a mérsékelt-radikális tengely, és a leggyengébb összefüggést a liberális-konzervatív besorolás mutatta. A közeli kapcsolathálózatban jobban érvényesült az ideológiai elkülönülés, mint a teljes nexus rendszerben. A bal-jobb elválasztó vonal 2009-ben volt a legerősebb a homofil nexusok elválasztásában, 2013-ra pedig a mérsékelt-radikális törésvonal erősödött fel. Ez nagyon fontos eredménye volt a disszertációnak.

Az összetettebb statisztikai modellek azt mutatták, hogy a liberális-konzervatív ideológia dimenzióinak csak gyenge hatása volt a politikai kapcsolathálózat szerkezetére, elsősorban a bal-jobb tengely mentén szerveződtek a politikai kapcsolathálók. A Jobbik megjelenésével párhuzamosan a radikalizmus szerepe is megnövekedett a kapcsolathálózatok alakulásában, és a jobboldalon két kapcsolathálózati tömb is detektálhatóvá vált. Ez a hatás 2013-ban volt a leginkább pregnáns. A politikai oldalak közötti távolság valamelyest az időben növekedett, amit a blokkosodás egyértelmű jelének tekinthetünk.

A vizsgált kapcsolathálózati nexusok jól magyarázták a pártosodást, főleg a hagyományos demográfiai változókkal összevetve. A különböző ideológia dimenziók elemzésbe történő bevonása után a kapcsolathálózat szerkezetének szerepe leértékelődött ugyan a pártosodás szempontjából, de továbbra is önálló magyarázó faktorként tudott megjelenni. Az itt felvázolt eredmények a K1.1 kutatási kérdésre adott válaszokat tömörítik. Ezekre az eredményekre épült az a hipotézis, miszerint a kapcsolathálózatokban a pártpreferencia szerinti tagolódás játssza az egyik legmeghatározóbb szerepet (H1.1 hipotézis). Részben erre a hipotézisre a pártosodással kapcsolatos eredményeink is vonatkoztathatók, de külön vizsgálati séma is felállításra került az összefüggések tesztelésére. A budapesti mintán elvégzett vizsgálatok a hipotézist nem támasztották alá. Bár a politikai (és leginkább a kis) pártokhoz köthető nexusok erős cezúrát jelöltek ki, nem volt kiemelkedő a hatásuk a kapcsolathálózatok szerveződésében. A leszbikusokat, a melegeket vagy a romákat szegregáló hatásmechanizmusok legalább ilyen erősen hatottak a kapcsolati nexusok megoszlására.

A disszertáció fontos vizsgálati aspektusa volt az a kérdés, hogy civil szervezeti kötődések tudják-e a csökkenteni a politikai homofiliát a kapcsolathálózatokban (K1.2 kutatási kérdés). A politikai diskurzusok szerkezetét alapvetően inkább a véleményütközések irányába terelték a különböző civil tagsági formák. Ez a hatás azonban nem volt túl erős, és csak kevés

szervezettípusra bizonyult jellemzőnek (pl. sportegyesületek). A közeli kapcsolatok esetében 2008-ban, és 2010-ben a civil szervezeti tagság pozitívan függött össze a gyakoribb véleményütközésekkel a kapcsolathálózatokban. Bár az eredmény iránya megegyezik a vártakkal, részben kontraindikatív is, mivel ezt a hatásmechanizmust inkább a távolabbi kapcsolatok esetében vártuk volna.

A politikai kapcsolatháló szerkezetének hatása a választási részvételre

A disszertációban legnagyobb hangsúllyal azok az elemzések jelentek meg, amelyek – a rendelkezésre álló adatok alapján – megvizsgálták a választási részvételi szándék összefüggését a politikai kapcsolathálózat nagyságával, illetve szerkezetével (K2.1). Ennek kapcsán több hipotézist is megfogalmazásra került. Az első hipotézis az volt, hogy a választási részvételi szándékot elsősorban a politikai kapcsolathálózatok nagysága határozza meg, és kevésbé a szerkezete (H2.1). Ezt a hipotézist az eredmények igazolták. A politikai kapcsolathálózat nagysága, valamint a diskurzusok intenzitása minden esetben pozitívan függött össze a részvételi szándékkal. Volt olyan modell, ahol a teljes magyarázóerő feléért felelt ez a hatás. Főleg a diskurzus intenzitása volt fontos, a kapcsolathálózat nagysága mikro-, illetve mezo-szinten már kevésbé bizonyult jelentősnek (de a hatás itt is pozitív volt). Az eredmények azt is mutatták, hogy a közelebbi kapcsolatok ilyen szempontból jobban számítanak, mint a távolabbi kapcsolatok.

A kapcsolathálózat szerkezete kapcsán is fogalmazódott meg hipotézis (H2.2). A várakozás az volt, hogy a homofil, megerősítő kapcsolati háló növeli a választási részvétel valószínűségét, míg a heterofil kapcsolatháló csökkenti azt. Ezt a hipotézist is alátámasztották a kapott eredmények. Bár a vizsgált indikátoraink szerkezeti elemei kevésbé hatottak a részvételre, mint a graduális elemei, azokban az esetekben, amikor hatottak, a homofil kapcsolathálózat, valamint a véleményegyezés (2010) függött össze pozitívan a részvétellel. Tehát a megerősítő kapcsolatok, valamint a megerősítő diskurzusok magasabb részvételi szándékkal jártak együtt, mint a különböző politikai oldalakhoz köthető kapcsolatok és a véleményütközések a politikai beszélgetésben. Ez a hipotézis kiegészíthető még azzal is, hogy ez leginkább a csak jobboldali nexussal rendelkezők között detektálható. Azt a hipotézist csak részben igazolták az adatok, hogy ez a hatásmechanizmus az időben erősödött volna (H2.3). Bár az 1997–98-as adatfelvételben a kétdimenziós elemzések azt mutatták, hogy a heterofil politikai kapcsolathálózat jár együtt magasabb választási részvételi szándékkal, a többdimenziós eredmények ezt már nem tudták igazolni. 2003-ban nem volt szignifikáns összefüggés ebben az aspektusban, 2008–2009–2010 esetében viszont igen, és a 2012-es Budapest kutatásban is. A 2013-as Tárki adatfelvétel azonban nem mutatott szignifikáns összefüggést ebben a kérdésben. Az eredmények alapján tehát a 2000-es évek második felében megerősödő polarizációs tendenciákkal párhuzamosan kezdett el működni a megerősítő kapcsolatok és diskurzusok ilyen hatásmechanizmusa. Ez a két hatás együttes működését tanúsítja. A hipotézisek között szerepelt az is, hogy a közelebbi kapcsolatok esetében jobban függ működni ez a hatásmechanizmus (H2.4), mivel itt jobban érvényesül a csoportnyomás pozitív és negatív aspektusa is. Ezt a hipotézist is megerősítették az eredmények. Inkább a közelebbi kapcsolatok esetében működött a homofil kapcsolathálózatoknak, valamint a homofil diskurzusmiliónek a részvételt erősítő hatása, azokban az esetekben pedig, ahol mind a közeli mind a távoli dimenzióban detektálható volt hatás, az előbbiben kivétel nélkül magasabbak voltak a hatáserősítések.

A politikai érdeklődés kapcsán az volt a hipotézis, hogy a politika iránt kevésbé érdeklődő személyeknél erősebben érvényesül a heterofil politikai kapcsolatháló választási részvételt csökkentő hatása (H2.5). Az eredmények azonban ezt a

hipotézist nem erősítették meg. Inkább a politika iránt érdeklődőbbek esetén volt mérhető a homogén kapcsolathálózat, valamint a véleményegyezés részvételt megerősítő hatása is.

A választási részvételi szándék vizsgálata után három népszavazás és két EP választás részvételi mintái kerültek az elemzés fókuszába. Az ezzel kapcsolatos hipotézis az volt, hogy a politikai nexusok szerkezete és a diskurzusok heterogenitása nem befolyásolja a választási részvételi szándékot a népszavazási, illetve Európai Parlamenti választási/szavazási szituációkban (H2.7). Ezt a hipotézist is cáfolták az eredményeink. A 2003-as EU-népszavazás esetében a csak jobboldali nexusokat tartalmazó kapcsolatháló az alacsonyabb részvételi valószínűséggel függött össze, míg a 2008-as szociális népszavazásnál, és a 2009-es EP választásnál ez a hatás megfordult. A kapott eredmények mögött az a hatásmechanizmus feltételezhető, hogy az aktuális választások átpolitizáltsága befolyásolja a változók működési mechanizmusát, és alapvetően a háttérben kirajzolódó pártszimpátiák befolyásolják, hogy az egyes választási szituációkban hogyan hat a diskurzusoknak és a kapcsolati nexusoknak a szerkezete. A kapcsolatháló nagysága és a diskurzusok intenzitása szinte minden vizsgált dimenzióban és időszakban pozitívan függött össze a vizsgált részvétellel (K2.5 kutatási irány).

Az online véleményegyezés kapcsán a disszertáció arra kereste a választ, hogy a közösségi oldalak beváltották-e azt a reményt, hogy a demokratikus diskurzusoknak új teret nyissanak, vagy ehelyett az online térben is újrateremtődnek a politikai törésvonalak (K2.4). Az eredmények azt mutatták, hogy a homogén kapcsolathálózati zónák nagysága nem különbözik lényegesen az online és személyes térben. Az online közösségi térben a válaszolók több mint 30 százalékát olyan ismerősök veszik körül, akik hasonlóan gondolkodnak, mint ő. A hipotézis az volt, hogy a közösségi hálóknak kialakuló heterofil diskurzusmilió ugyanúgy elbizonytalanító hatású a választási részvétel szempontjából, mint a személyes politikai nexusok esetén (H2.6). Ezt a hipotézist nem erősítették meg az eredmények, sőt, ennek éppen az ellenkezőjét lehetett tapasztalni. A gyakoribb véleménykülönbség mozgott együtt a magasabb részvételi szándékkal.

A politikai kapcsolatháló szerkezetének hatása a mélyebb elköteleződést igénylő politikai részvételi formákra

A disszertációban külön fejezet foglalkozott a mélyebb bevonódáshoz kapcsolható politikai részvételi formák vizsgálatával. A fejezetre vonatkozó fő hipotézis (H3.1) arra vonatkozott, hogy a mélyebb bevonódási formák esetében a heterofil politikai kapcsolathálózatnak és a diskurzusoknak részvételt növelő hatása van. Ezt az eredmények részben megerősítették. Ahol a kapcsolathálózat nominális elemeinek volt hatása a részvételi formákra, minden esetben a heterofil kapcsolathálózati szerkezet (illetve a véleményütközéses diskurzusmilió) magasabb részvétellel párosult. 2009-ben és 2010-ben ez a hatás azonban nem volt mérhető. A kapcsolati iránynak az lehet az egyik lehetséges magyarázata, hogy a mélyebb részvételi bevonódás a magyar társadalom viszonylag szűk szegmensére jellemző. Akik kapcsolatba lépnek politikussal vagy elmennek tüntetni, esetleg rádiós műsorba betelefonálnak, feltehetően attól sem riadnak meg, ha politikai beszélgetőpartnerük máshogy gondolkozik – sőt, keresik is az ilyen alkalmakat, hogy másokat meggyőzzenek. Tehát esetükben kevésbé lép fel az a szociálpszichológiai mechanizmus, ami a részvétel gyengülését eredményezheti egyes esetekben.

A fejezethez köthető második hipotézis (H3.2) arra vonatkozott, hogy a mélyebb bevonódást sejtető politikai részvételi formákat még a választási részvételi formákhoz képest is jobban erősítik a kapcsolathálózatok graduális elemei. Ezt a hipotézist részben alátámasztották az eredmények, főleg a 2003-as és 2010-es adatsorok esetében. A különböző részvételi formákra eltérően hatottak a bevont kapcsolathálózati indikátoraink. A támogató politikai aktivitási formákkal volt a legerősebb

összekapcsolódás 2003-ban és 2010-ben, 2008-ban a politikai véleménynyilvánítás esetében, 2009-ben pedig a média nyilvános megnyilatkozásoknál. Tehát ebben az aspektusban nem lehet egyértelműen megállapítani a hangsúlyokat. A különböző hatáserősségek összefügghetnek az adott időszak szituatív helyzetével. 2010-ben a támogató politikai aktivitás esetében megjelenő erős hatás jól magyarázható a kampánnyal, mivel a *survey* a választás előtt készült. 2008-ban a megszorítások, valamint a nagy politikai elégedetlenség miatt jól értelmezhető, hogy miért a politikai véleménynyilvánítás esetében hatottak legjobban a kapcsolathálózati változóink. A 2009-es felvételi időszak kampányszempontból nem volt éles (még akkor sem, ha az EP választás előtt készült a felvétel), így juthatott nagyobb magyarázóerőhöz a párt-nexusdiverzitás a média nyilvános megnyilatkozások esetében.

A vizsgálati fókuszba került az a kérdés is, hogy a politikai érdeklődés változó beemelése a mélyebb részvételi indikátorok elemzésébe hogyan változtatja meg a kapcsolathálózati változók szerepét. Szinte kivétel nélkül minden modellben szignifikáns maradt a vizsgált politikai kapcsolathálózati változó, azonban a parciális magyarázó ereje általánosan lecsökkent a felére. A különböző politikai érdeklődési szintek esetében újrafuttatott modellek azt mutatták, hogy alacsony politikai érdeklődés esetén elsősorban a gyakoribb politikai véleménynyilvánítással függnek össze a kapcsolathálózati indikátorok graduális dimenziói, míg magas részvétel esetében a támogató politikai aktivitás kapcsán mutatkoznak hasonló összefüggések.

A választási eredmények részvételi és koncentrációs mutatóinak összefüggései

A disszertáció utolsó nagy elemzési egysége a makro- (települési-) szint vizsgálatára koncentrált az 1990 óta megtartott első forduló országgyűlési választások, illetve a 2009-es EP választás alapján. Az elemzés fókuszában a pártok versenye, illetve a pártokra leadott szavazatok koncentrációja állt a választási részvételre vonatkoztatva. Az összefüggés iránya kapcsán elméleti szinten is több lehetséges működési mechanizmus került megfogalmazásra. Egyes lehetséges motívumok alapján a verseny szorossága és a részvételi kedv között pozitív összefüggést lehetett várni, azonban ennek ellenkezőjére is lehetett elméleti magyarázatot találni. Az elemzésben bemutatott téri-hiba modellek az utóbbi irányt erősítették meg. Az összes eddigi országgyűlési választás során a szavazatok megoszlásának egyenletessége alacsonyabb részvétellel járt együtt. Ugyanez volt igaz a 2009-es EP választás esetében is. Az egyenletesebb szavazatmegoszlás részvétel-csökkentő hatása még pregnánsabban jelentkezett az 1000 fő alatti településeken. Ez az eredmény igazolta az erre vonatkozó hipotézist (H4.1). A disszertáció azon felvetését – miszerint a választási verseny olyan erős konfliktuszónákat, valamint olyan diskurzus-miliót alakít ki, ami elbizonytalaníthatja a részvételben a szavazókat – alátámasztották az eredmények. Ez a hatásmechanizmus a választói tér tömbösödésével és polarizálódásával párhuzamosan azonban nem erősödött tovább. Az eredmények inkább azt mutatták, hogy a tömbösödési folyamatokkal párhuzamosan a két legnagyobb párt versenye számít inkább a részvétel szempontjából, és kevésbé a teljes pártpalettára leadott szavazati arányok.

Ezeket az eredményeket párhuzamba állíthatjuk a *survey* adatokon alapuló vizsgálódásokkal. Mikroszinten a heterofil véleménymilió inkább az alacsonyabb részvétellel járt együtt, és a homofil véleménymilió, valamint a homofil politikai (főleg a jobboldali) kapcsolati struktúra magasabb részvételt valószínűsített. Ezt a hatásmechanizmust lehetett gyakorlatilag makroszinten is azonosítani.

Azonban ebben az esetben is látni kell, hogy a választókat ellentétes hatások érik, amik sokszor ellentétes kimeneteket is eredményeznek. A választás érzékelt tétje, a lokális véleménnyklíma, a globális véleménnyklíma, a pártok mozgósítása lokálisan és

globálisan, a konfliktusosság szintje. Ezek mind olyan tényezők, amik külön-külön is jelentős hatással lehetnek a részvételi szándéokra.

Az eredmények értékelése és a további kutatási irányok kijelölése

A disszertáció értékelésekor felvetődik, hogy mennyiben újak és egyediek az eredmények, és merre lehet tovább folytatni a vizsgálódásokat. A dolgozat eredményeinek újszerűsége nyilvánvalóan fontos szempont a munka megítélésékor. Egyes részeredmények már korábban is ismertek voltak (Bozsonyi–Horváth–Kmetty 2012a, 2012b; Jelenfi–Kmetty–Tóth 2010; Kmetty 2010, 2012a, 2012b; Kmetty–Tóth 2011; Kmetty–Koltai 2011, 2012, 2013; Tardos–Kmetty–Fábián 2013) mind a polarizációs és homogenizálódási folyamatok kapcsán, mind a kapcsolathálózatok részvételben játszott szerepének vonatkozásában. A politikai részvételi dimenziók világos különválasztása és a politikai kapcsolathálózati elemek sok szempontú operacionalizálása, valamint az összefüggések különböző szintű és mélységű elemzése lehetővé teszi az itt felvázolt folyamatok módszertani szempontból is megalapozott mély megértését. Nagyon fontos és újszerű eredmény az is, hogy a vizsgált mechanizmusok mikro-, mezo- és makro-szinten is elemzésre kerültek, és a kapott eredmények tartalmilag megerősítették egymást. Utóbbi elsősorban a korábban nehezen interpretálhatónak tartott településszintű (alapvetően kisebb településekre jellemző) folyamatok esetében nyújtott egy jól működőnek mutakozó elemzési utat.

Míg a munka újszerűségének kérdése csak a disszertáció értékelésének szempontjából érdekes kérdés, az eredmények társadalmi következményeinek minél pontosabb megértése ezen jóval túlmutat. Az feltehetően nem vitakérdés, hogy a demokratikus berendezkedés sok szempontból patológikus állapota társadalmi szinten rossz, és veszélyes is. Egy végletesen megosztott társadalom az alapvető konszenzusok hiányában nem tud hosszútávon sikeres lenni. Nehéz megállapítani, hogy hol tartunk ezen az úton, az azonban biztosan állítható, hogy egyelőre semmi nem jelzi a folyamatok megfordulását. Nem látni jelenleg, hogy a civil társadalom miként tudna jelentősen megerősödni, és azt sem, hogy mik azok a folyamatok, amelyek katalizálnák az állampolgárok intenzívebb politikai szerepvállalását. Félő, hogy Magyarországon a politika nagyfokú bizalomvesztése után még élesebb delegitimációs folyamatok indulnak be, aminek hatása nehezen megjósolható. Azt persze nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egzakt választói részvétel összességében nem csökkent 1990 és 2010 között. Bár a nyugati típusú demokráciákhoz képest alacsony bázison indult a választási részvétel 1990-ben, de legalább ezt a szintet különböző mértékű le-föl ugrásokkal ugyan, de tartani tudta. A disszertációban is bemutatott 2013-as TÁRKI adatfelvétel a politikai érdektelenség növekedését mutatta, kérdés, hogy ennek lesz-e választási részvételt csökkentő hatása is, vagy csak a *survey*-k világában marad meg az ilyen jellegű apátia. Várhatóan inkább előbbi a valószínűbb, hiszen a makro-folyamatokban is le kell csapódnia a politikai érdektelenségnek, és a választható pártok kedvezőtlen megítélésének.

Ha társadalmi következményekről beszélünk, akkor érdemes a demokrácia szempontjából is szemügyre venni a folyamatokat. A disszertáció egyik kiinduló kérdése az volt, hogy ha a mindent megvitató állampolgár a demokrácia egyik alapmotívuma, akkor miért csökkentheti a demokratikus részvétel valószínűségét, ha valaki politizál a barátaival, családjával. A dolgozat eredményei azt mutatják, hogy egy erősen polarizált és homogén strukturális környezetben ez az ellentmondás nem oldható fel. Egy ilyen esetben nehezen tud megvalósulni konszenzust kereső diskurzus. A demokráciából való kiábrándultság pedig alapjaiban ássa alá a hosszútávú konszenzus keresését és a társadalmi minimumokban való megállapodást. A társadalmi

minimum ebben az esetben azokra a közös alapokra utal, melyeket mindenki elfogad egy nemzetben belül. Bár kétségtelenül léteznek ilyen közös pontok (például 1956 megítélése), de az ezekből levezethető értékkódok viszonylag korlátozottak.

A disszertáció alapján több fontos jövőbeli kutatási irány is kirajzolható. Ilyen például a különböző elemzési szintek együttes vizsgálata, ami egyrészt jelenti a mikroszintű elemzések kontextuális elemekkel való kiegészítését, valamint a makrostruktúra hatásának bevonását a vizsgálatba. Másrészt a makroszintű eredmények is kiegészíthetők olyan elemekkel, amik például az egyes pártok között észlelt ideológiai távolságokat építik be a vizsgálatba.

Szintén fontos további kutatási irány a közelgő 2014-es országgyűlési és EP választás kapcsán az elemzések megismétlése, és ezzel a vizsgálati idődimenzió kitágítása. Ez mind mikro-, mind makroszinten számos fontos eredménnyel szolgálhat.

A harmadik kutatási irány az elemzések nemzetközi kontextusba helyezése. A különböző nemzetközi összehasonlító vizsgálatok (például az ESS) részben erre lehetőséget is nyújtanak. Várhatóan a 2014-es Német Választáskutatási Programba (GLES) bekerül a pártgenerátoros mérési módszer, ami újabb összehasonlításra ad lehetőséget. Az ilyen jellegű összehasonlítások makroszinten is számos érdekes eredményt hozhatnak.

HIVATKOZÁSOK

Bozsonyi K. – Horváth Zs. – Kmetty Z. (2012a) *The Power Grid. The Social Network of the Hungarian Elite in the Socialist Era Based on Hunting Habits*. *Historische Netzwerkanalysen – Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften (Austrian Journal of Historical Studies)* 23(1): 186-228.

Bozsonyi K. – Horváth Zs. – Kmetty Z. (2012b) A hatalom hálójára. A Kádár-kori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadászási szokások alapján. *Korall* 47: 157-184.

Jelenfi G. – Kmetty Z. – Tóth Zs. (2010) Értékek és preferenciák. In Rosta G. – Tomka M. (szerk.) *Mit értékelnek a magyarok. Az Európai Értékrend Vizsgálata 2008. évi magyar eredményei*. Budapest: OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, 313-346.

Kmetty Z. (2010) Normativitás, lokalitás, institucionalizmus. In Rosta G. – Tomka M. (szerk.) *Mit értékelnek a magyarok. Az Európai Értékrend Vizsgálata 2008. évi magyar eredményei*. Budapest: OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, 347-376.

Kmetty Z. (2012a) Egy fogalom margójára. *Civil Szemle*, 9(1): 15-22.

Kmetty Z. (2012b) Politikai diskurzus és participáció. In Fonyó A. – Gerő M. – Petényi M. – Szabó F. (szerk.) *A nyilvánosság elemzésétől a választáskutatásig*. Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, 63-93.

Kmetty Z. – Tóth G. (2011) A politikai részvétel három szintje. In Tardos R. – Enyedi Zs. – Szabó A. (szerk.) *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA, 75–115.

Kmetty Z. – Koltai J. (2012) A kommunikáció intenzitásának és heterogenitásának hatása a részvételre. In Kmetty Z. – Koltai J. (szerk.) *Változó képletek, változatos perspektívák. Tanulmánykötet Tardos Róbert 65. Születésnapjára*. Budapest: Háttér Kiadó, 158-209.

Kmetty Z. – Koltai J. (2013) *Structural rifts – a new, network based method for the exploration of social cleavages*. Budapest: MTA TK Recens – Lendület kutatócsoport előadássorozata, 2013. január 22.

Tardos R. – Kmetty Z. – Fábrián Z. (2013) *Political Position Generator: New ways in studying Electoral Segmentation*. XXXIII Sunbelt Conference, 2013.05.23. Hamburg, INSNA.